АЛЬТЕРНАТИВНА ТА ДОДАТКОВА КОМУНІКАЦІЯ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ РАННЬОГО ВТРУЧАННЯ ДЛЯ ПІДТРИМКИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

ALTERNATIVE AND AUGMENTATIVE COMMUNICATION AS A KEY ELEMENT OF THE EARLY INTERVENTION SYSTEM TO SUPPORT CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

УДК 376.013
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/79.1.20

Мантуленко М.А.,
викладач кафедри спеціальної педагогіки і психології та інклюзивної освіти Харківської гуманітарно-педагогічної академії

Потамошнєва О.М.,
викладач кафедри спеціальної педагогіки і психології та інклюзивної освіти Харківської гуманітарно-педагогічної академії

Стаття присвячена дослідженню альтернативної та додаткової комунікації (АДК) як ефективного засобу підтримки дітей із порушеннями мовлення та комунікації в межах системи раннього втручання. Проаналізовано онтогенез спілкування дітей раннього віку, який передбачає поступальний розвиток комунікативних навичок від дорефлексивної поведінки до автономної комунікації. Розглянуто «Матрицю спілкування» (Communication Matrix) як інструмент для оцінки рівня розвитку дитини та підбору оптимальних методів АДК.

На основі аналізу наукових джерел і практичних підходів визначено ключові етапи впровадження АДК, що включають оцінку рівня комунікативного розвитку та визначення мотивів взаємодії, підбір відповідних засобів комунікації, серед яких жести, предмети, фотографії, система обміну картинками, комунікативні книги та електронні пристрої. Важливим аспектом є навчання батьків і фахівців ефективному використанню альтернативної комунікації, що сприяє її інтеграції у повсякденну діяльність дитини. Моніторинг прогресу та коригування стратегії відповідно до змін у розвитку дитини дозволяють своєчасно адаптувати методики та забезпечити максимальну ефективність їхнього використання.

У статті розглянуто сучасний досвід застосування АДК у програмах раннього втручання та її вплив на формування комунікативних і соціальних навичок дітей із порушеннями мовлення. Визначено основні бар'єри, що ускладнюють широке впровадження АДК, серед яких недостатня обізнаність фахівців і батьків, нестача адаптованих ресурсів і відсутність системного підходу до навчання та підтримки дітей, які потребують альтернативних засобів спілкування.

Зроблено висновок про необхідність удосконалення механізмів впровадження АДК, розробки навчальних програм для спеціалістів, розширення доступу до спеціалізованих ресурсів та адаптації методик альтернативної комунікації до сучасних умов. Підкреслено важливість подальших досліджень у цій сфері для підвищення ефективності раннього втручання та покращення якості життя дітей із порушеннями комунікації.

Ключові слова: *альтернативна та додаткова комунікація, раннє втручання, комунікативний розвиток, онтогенез спілкування, Матриця спілкування, соціальна адаптація дітей.*

The article is devoted to the study of augmentative and alternative communication (AAC) as an effective means of supporting children with speech and communication disorders within the early intervention system. The ontogenesis of communication in young children is analyzed, which involves the gradual development of communicative skills from pre-reflexive behavior to autonomous communication. The Communication Matrix, developed as an assessment tool, is considered an effective method for determining the child's level of communication development and selecting optimal AAC strategies.

Based on an analysis of scientific sources and practical approaches, key stages of AAC implementation have been identified. These include assessing the level of communicative development and determining interaction motives, selecting appropriate AAC tools such as gestures, objects, photographs, the Picture Exchange Communication System (PECS), communication books, and electronic devices. An essential aspect is the training of parents and specialists in the effective use of alternative communication, which facilitates its integration into the child's daily activities. Continuous monitoring of progress and adapting strategies according to the child's developmental changes ensure maximum efficiency of AAC application.

The article examines modern practices of AAC implementation in early intervention programs and its impact on the formation of communicative and social skills in children with speech disorders. The primary barriers to widespread AAC adoption are identified, including a lack of awareness among specialists and parents, insufficient adapted resources, and the absence of a systematic approach to training and supporting children who require alternative communication methods.

The study concludes that there is a need to improve AAC implementation mechanisms, develop training programs for professionals, expand access to specialized resources, and adapt AAC methods to current conditions. The importance of further research in this area is emphasized to enhance the effectiveness of early intervention and improve the quality of life for children with communication impairments.

Key words: *augmentative and alternative communication, early intervention, communicative development, communication ontogenesis, Communication Matrix, social adaptation of children.*

Постановка проблеми. Альтернативна та додаткова комунікація (АДК) відіграє критичну роль у підтримці дітей із порушеннями мовлення, оскільки дає їм змогу спілкуватися, висловлювати потреби та емоції, сприяючи соціалізації, емоційному благополуччю та когнітивному розвитку. Особливо важливим є її раннє впровадження, коли дитина тільки починає опановувати комунікативні навички. Однак цей процес часто затримується через очікування появи мовлення,

навіть у випадках, коли відсутні передумови для його формування. Унаслідок такого зволікання втрачається цінний час, який можна було б використати для розвитку немовленнєвого спілкування як основи для подальшого оволодіння мовленням.

Затримка мовленнєвого розвитку має серйозні наслідки для дитини, зокрема впливає на її соціальну адаптацію, емоційний стан і когнітивні можливості. Діти з порушеннями мовлення часто стикаються з труднощами у взаємодії з однолітками та дорослими, що може призводити до ізоляції, емоційних розладів і обмеження пізнавальних здібностей [3, с. 153]. Відсутність своєчасного впровадження АДК посилює ці проблеми, ускладнюючи подолання комунікативних бар'єрів і розвиток мовленнєвих навичок у перспективі.

В Україні використання АДК залишається недостатньо поширеним. Основними бар'єрами є низька обізнаність батьків і фахівців щодо її переваг і методів, брак підготовлених спеціалістів і обмежений доступ до сучасних ресурсів (ААС). Ці фактори стримують впровадження АДК у систему раннього втручання, ускладнюючи надання ефективної допомоги дітям із порушеннями комунікації.

Таким чином, необхідним є підвищення обізнаності про АДК серед батьків і спеціалістів, розширення доступу до відповідних ресурсів, підготовка фахівців та створення умов для системного впровадження АДК у ранньому віці. Це дозволить не лише закласти основу для розвитку альтернативної комунікації та мовлення, а й сприятиме соціалізації та інтеграції дітей у суспільство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Альтернативна та додаткова комунікація (АДК) є невід'ємним елементом системи раннього втручання, спрямованої на підтримку дітей із порушеннями комунікації. Дослідження міжнародних та українських науковців підтверджують, що своєчасне впровадження АДК сприяє формуванню комунікативних навичок, соціальній інтеграції та когнітивному розвитку дітей.

Роботи Лінди Буркхарт та Каролін Массі доводять, що раннє використання АДК допомагає дітям із тяжкими мовленнєвими порушеннями розвивати навички спілкування, навіть якщо традиційне мовлення не формується. Зокрема, застосування системи обміну картинками (PECS) (Bondy & Frost, 1994) і жестової мови (Rowland & Schweigert, 2000) є ефективними інструментами для розвитку альтернативних форм комунікації. Такі методи дозволяють дитині активніше взаємодіяти з оточенням, зменшуючи рівень фрустрації та покращуючи емоційне благополуччя [4].

Вплив АДК у межах програм раннього втручання досліджувався такими науковцями, як Патріція Дауден (Dowden, 1999) та Джоан Бруно (Bruno & Trembath, 2006). Вони підкреслюють, що запровадження АДК у дітей до 3 років значно підвищує їхню здатність до подальшого навчання, зокрема сприяє розвитку усного мовлення, якщо це можливо [4]. Крім того, дослідження Ребекки Л. Лібен (Lüke, 2014) свідчать, що раннє використання жестової мови та візуальних символів може створити передумови для засвоєння звукового мовлення [6, с. 64].

В Україні впровадження АДК відбувається нерівномірно та залежить від окремих ініціатив. Дослідники О.В. Кривоногова, І.М. Орленко та Д.О. Паламарчук наголошують на тому, що основними перешкодами є недостатня підготовка фахівців, низький рівень обізнаності батьків, а також брак адаптованих програм і ресурсів. Важливим аспектом є також використання АДК у кризових ситуаціях, зокрема під час військових дій, коли альтернативні методи комунікації допомагають дітям із порушеннями мовлення адаптуватися до нових умов [2, с. 34].

Таким чином, сучасні дослідження підтверджують, що АДК є ефективним засобом комунікації в межах раннього втручання, однак в Україні цей напрям потребує системного розвитку, що включає навчання фахівців, розширення доступу до ресурсів і підвищення рівня обізнаності батьків.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування значущості альтернативної та додаткової комунікації (АДК) у системі раннього втручання для дітей із порушеннями комунікації, а також розробка алгоритму її використання залежно від рівня розвитку дитини. Дослідження базується на аналізі онтогенезу спілкування, концепції «Матриці спілкування» (Communication Matrix) та сучасних методів АДК, що дозволяє визначити ефективні засоби комунікації для різних етапів формування мовленнєвої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Раннє втручання у розвиток комунікативних навичок дітей із порушеннями мовлення та комунікації є визначальним чинником їхньої соціальної адаптації, когнітивного розвитку та формування мовленнєвих компетенцій. Відповідно до онтогенезу спілкування, процес опанування комунікації відбувається поступово: від базових реакцій на зовнішні стимули до усвідомленого використання мовних і немовних засобів взаємодії. Для ефективного впровадження альтернативної та додаткової комунікації (АДК) необхідно визначити поточний рівень розвитку дитини, її комунікативні мотиви та доступні засоби спілкування.

Онтогенез спілкування включає кілька основних стадій [1, с. 48]:

- Дорефлексивний рівень (0–6 міс.) – комунікація здійснюється переважно через рефлекторні реакції (крик, міміка, рухи).
- Рівень афективної комунікації (6–12 міс.) – з'являються перші наміри впливу на оточення через

зміну поведінки (встановлення контакту очима, усмішка, вокалізації).

• Рівень ситуативної комунікації (12–18 міс.) – дитина починає використовувати жести, міміку, предмети як засоби спілкування.

• Рівень знаково-контекстної комунікації (18–24 міс.) – з'являються перші умовні символи (жести, графічні знаки, зображення) для позначення об'єктів або дій.

• Рівень автономної комунікації (2+ роки) – використання слів, картинок або жестів у значеннях, що не залежать від конкретної ситуації.

Визначення рівня комунікативного розвитку є необхідним для вибору оптимальної стратегії АДК. Для цього застосовується «Матриця спілкування» (Communication Matrix), розроблена доктором Шерон Роуленд (Rowland, 2004). Ця методика дозволяє оцінити рівень комунікації дитини, класифікувати її поведінку за комунікативними функціями та обрати відповідні засоби взаємодії [5].

«Матриця спілкування» містить сім рівнів розвитку комунікації:

• Рівень I (передсимволічна поведінка): немовленнєві прояви (крик, рухи тіла, міміка) без чіткої комунікативної спрямованості.

• Рівень II (навмисна поведінка): дитина використовує рухи, звуки або вирази обличчя для привернення уваги.

• Рівень III (немовленнєві символи): використання жестів, предметів або зображень для комунікації.

• Рівень IV (мовленнєві символи): застосування простих слів, символів або картинок із конкретним значенням.

• Рівень V–VII (комбінована символічна комунікація): використання комбінацій символів або слів для побудови складніших повідомлень.

Залежно від рівня розвитку комунікації та особливостей дитини пропонується наступний алгоритм використання АДК:

1. Оцінка рівня комунікації та мотивів взаємодії. Визначається рівень розвитку відповідно до «Матриці спілкування» та онтогенетичних стадій формування комунікації. Аналізуються основні мотиви спілкування, такі як отримання бажаного (їжа, іграшки), привертання уваги, ініціація контакту, вираження емоцій та заперечення (відмова від взаємодії).

2. Вибір відповідних засобів АДК. Для дітей на передсимволічному рівні (I–II) використовуються предмети, фотографії та прості жести. На рівні немовленнєвих символів (III) запроваджується система обміну картинками (PECS) або комунікативні планшети із зображеннями. Для дітей на символічному рівні (IV–V) застосовуються комунікативні книги, електронні пристрої з голосовим виходом та спеціалізовані додатки для планшетів.

3. Навчання батьків та спеціалістів методам АДК. Залучення дорослих до процесу є необхідним для успішного впровадження альтернативної комунікації. Навчальні сесії включають демонстрацію використання символів, моделювання комунікативних ситуацій та адаптацію методик під індивідуальні потреби дитини.

4. Формування комунікативної взаємодії в повсякденних ситуаціях. Для ефективного засвоєння АДК методи комунікації повинні бути інтегровані в природне середовище дитини: під час ігор, приймання їжі, соціальної взаємодії з батьками та однолітками.

5. Моніторинг прогресу та адаптація стратегії. Регулярна оцінка змін у комунікативній поведінці дозволяє своєчасно коригувати засоби АДК, ускладнювати завдання та впроваджувати нові рівні комунікації.

Застосування цього алгоритму сприяє формуванню ефективної системи альтернативної та додаткової комунікації у дітей із порушеннями мовлення, забезпечуючи їм можливість активної соціальної взаємодії та покращуючи якість життя. Таким чином, раннє втручання з використанням АДК дозволяє не лише компенсувати мовленнєві труднощі, а й закладає основу для подальшого розвитку мовлення, соціальної інтеграції та пізнавальної активності дитини.

Висновки. Альтернативна та додаткова комунікація (АДК) є важливим інструментом підтримки дітей із порушеннями мовлення та комунікації, особливо в межах системи раннього втручання. Аналіз онтогенезу спілкування свідчить про необхідність поетапного формування комунікативних навичок, починаючи від базових рефлекторних реакцій до використання символічних засобів взаємодії.

Застосування «Матриці спілкування» (Communication Matrix) дозволяє визначити рівень комунікативного розвитку дитини та підібрати відповідні методи АДК. Відповідно до рівня розвитку, можуть використовуватися жести, фотографії, система обміну картинками (PECS), комунікативні книги або електронні пристрої з голосовим виходом.

На основі аналізу сучасних досліджень та практичних підходів розроблено алгоритм впровадження АДК

Попри доведену ефективність АДК, в Україні її впровадження залишається обмеженим через недостатню обізнаність фахівців і батьків, брак спеціалізованих ресурсів та відсутність системного підходу. Подальші дослідження та практичні ініціативи мають бути спрямовані на розширення доступу до АДК, удосконалення навчальних програм для спеціалістів і розробку адаптованих методик для українських умов.

Таким чином, системне впровадження АДК у ранньому віці сприятиме розвитку комунікативних навичок дітей із порушеннями мовлення, їхній

соціальній інтеграції та підвищенню якості життя, що підтверджує необхідність її подальшого дослідження та практичного застосування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бойчук Ю.Д., Сіліна Г.О., Васильєва К.І. та ін. Дитина з особливими освітніми потребами: медичні та психолого-педагогічні аспекти розвитку, навчання і виховання : навч.-метод. посіб. Харків : ХАНО, 2014. 292 с.

2. Чайка М.С., Усатенко Г.В., Кривоногова О.В. Теорія та практика використання альтернативної комунікації для осіб з особливими освітніми потребами : навчально-методичний посібник. Київ : ФОП Усатенко Г.В., 2021. 80 с.

3. Рекомендовані практики в Ранньому Втручанні: Посібник для фахівців. Харків : Факт, 2020. 355 с. https://www.eurlyaid.eu/eciguidebook-ukrainianversion/

4. Burkhart L. What is AAC? International Society of AAC. 2016. https://www.isaac-online.org/english/what-is-aac/

5. Communication Matrix. https://communicationmatrix.org

6. Hoffman H.J., Li C.-M., Losonczy K., Chiu M.S., Lucas J.B., St. Louis K.O. Voice, speech, and language disorders in the U.S. population: The 2012 National Health Interview Survey (NHIS). Abstract No. 648. In Abstracts of the 47th Annual Meeting of the Society for Epidemiologic Research, June 24–27, 2014, Seattle, WA; p. 156.